

שמירת השבת בעידן הטכנולוגי

אין לך מצוה גדולה שבתורה, שכל גופי היהדות תלויים בה כמצוות השבת. אות ברית היא לדורות, והיא הקשר והגשר, המלכד והמאחד את ישראל לאביהם שבשמים. תנאי היא לגאולה, ומעלה אליה, והיא היא מטרת שלמותה של הגאולה, עליה אנו מתפללים – "הרחמן הוא ינחילנו יום שכולו שבת ומנוחה לחיי-עולמים".

מזעזעת העובדה, שדווקא בימינו, ודווקא ברית זו, שעליה הבטיחנונו חז"ל: שאילו שמרו ישראל שתי שבתות כהלכתן מיד נגאלים, (מימרא דרשב"י שבת קיח) הולכת ומתחללת ולעינינו. למרבית הצער עם ישראל במדינתנו, ראשית צמיחת גאולתנו, אינו עומד במבחן השבת, לא במשמרת קדושתה ולא במניעת חילולה. גם, אם אמנם, עדיין הגדור מרובה על הפרוץ, בחיי מוסדות המדינה וברשות הרבים של התעשייה ושל המסחר. ההתקדמות הטכנולוגית של תעשייה ושרותים ציבוריים, פיתוח התחבורה ואמצעיה, ביבשה באוויר ובים, וקידום נושאי התקשורת הלאומית והבינ-לאומית, גרמו לא רק לחילול נרחב ומחריד של השבת, אלא גם לבטולה חלילה, בשטחים נרחבים של החיים.

בחוגים שונים בישראל, רווחת הנחה מוטעת כאילו: אי אפשר לקיים חברה בת זמננו, על המערכת המסועפת של שרותיה וענפיה על פי התורה. מצדדים שונים נשמעת הטענה, כי אין כל אפשרות לקיים מדינה מודרנית יהודית על פי ההלכה, וכי גזירה היא שמדינה ושרותיה, יהיו מסורים בידי שאינם שומרי תורה ומצוות. עובדת קיומם של אלה, היא המאפשרת לנו חיים מסודרים ותקינים, כמיעוט נסבל, ומה שגרוע מזה, מיעוט הנהנה מן הרוב – על ידי עצם קיומו ועבודתו בשבת ובמועדים, שמאפשרת חיים, בטחון והתקדמות כלכלית. יהודים שומרי תורה ומצוות התרגלו לעובדה זו, כשם שהתרגלו לעובדה שרוב האוכלוסיה בישראל, לפחות באמצעות נציגיו הפוליטיים, מגדיר עצמו כ"אינר-דתי". מושג זה פסול בהחלט, מבחינת ההלכה ומבחינת מחשבת היהדות. אין שום אפשרות להסכים להגדרת כלאים כזאת: "יהודי לא דתי", שהרי: ישראל שחטא ישראל הוא לעולם, ואין יהודי יכול להיות ה"גוי של שבת", בשביל יהודים אחרים, שומרי תורה ומצוות, בכל אתר ואתר ועל אחת כמה וכמה במדינת-ישראל. חייבת להיות דרך ממלכתית, לבסס ולהקים

בימינו את מדינת-התורה, שחייה יהיו תקינים ומסודרים, ושתורת ישראל וחוקיה יישמרו בה במלואם.

שבת של חיים

אירע, בשתי הזדמנויות שונות, שנשאלתי אותה שאלה, שאלה קשה ונוקבת עד היסוד — שיש להשיב עליה תשובה חד-משמעית. שתי הזדמנויות היו: האחת, בהרצאה בפני סטודנטים על: דת ומדינה, והשניה — בכנס ארצי של איגוד אנשי מדע שומר-יתורה, בישיבה אוניברסיטה אשר בניו יורק. השאלה שנשאלה: מנין לנו, שאכן קיים פתרון לכל שאלות הקיום של מדינה ושל חברה מודרנית על פי התורה? אולי אין הדבר אפשרי כלל, לקיים מדינה וחברה מודרנית על כל שרותיה ולשמור על חוקי השבת כראוי? אנשי-המדע שומרי התורה הקשו קושיא זו — בהתייעצות שכונסה בניו-יורק, בדבר הצורך להקים מכון מדעי טכנולוגי לבעיות הלכה, שיטפל בעיקר בנושא: שמירת-השבת בתעשייה ובשרותים הציבוריים בחברת זמננו. המדענים הדתיים חששו מפני יסודו של מכון כזה — שמא כתוצאה מעבודתו וממחקריו יתברר, חלילה, שאין לנו ואין בידינו פתרונות, המאפשרים חיים על פי התורה, במדינה ובחברה של זמננו, ונמצא שם שמים מתחלל. שאלה דומה הטיחו בפני סטודנטים באחת האוניברסיטאות שהרציתי בפניהם, על: "תורה ומדינה בדורנו". הם שאלו: שערך בנפשכם, כי זכיתם ברוב דתי במוסדות-המדינה ועליכם מוטל לנהל את המדינה וכל משרדיה וענפי השרותים השונים — מה תעשו? האם לא תגיעו לפשיטת רגל גמורה? האם לא יהיה סופכם כי תארע אחת מן השתים: או שתוותרו על השבת, או שתוותרו על המדינה וקיומה? הרי ללא פתרונות מעשיים, תביאו את המדינה תוך זמן קצר להתמוטטות-כללית.

שמירת התורה בצבא

לשתי השאלות השבתיות בזמנו תשובה דומה. הזכרתי את העבודה העצומה שנעשתה בדורנו בישראל, על ידי הרב הראשי הגאון ר' שלמה גורן (שליט"א) זצ"ל, ביחוד בהנחת היסודות ההלכתיים לשמירת התורה בצבא, בתפקידו כהרב הראשי של צ.ה.ל. — כהוכחה: שדווקא בשטח העדין והחיוני של שרותי הבטחון והצבא, אפשרית גישה נועזת ומקורית, המיוסדת בתוקף על אדני ההלכה, ואינה מתעלמת משום אספקט של השאלות האקטואליות. התשובה היא אחת וברורה: צאו ולמדו דברי חכמים על השבת, בסוגית פיקוח-נפש (יומא פ"ה): "וחי בהם, ולא שימות בהם". וכן שם: "היא מסורה בידכם ואין אתם מסורים בידה". פרושם של הדברים, כי ביסוד-היסודות קיימת אמונתנו הקדושה, שאין כל סתירה בין ההלכה ובין החיים, ואם נדמה לנו כי אי-אפשר לחיות ולשמור שבת על פי התורה, הרי זה מפני חולשת האמונה שבנו או מפני מיעוט ידיעת התורה שלנו.

שבת קודש — ברית היא לדורות, ויש לשים דגש מיוחד על: לדורות, דהיינו: חייבים ויכולים לשמור את השבת בכל הדורות ובכל המסיבות. השבת אות ברית היא לתורה

כולה. נצחיות התורה וקיומה של ההלכה בכל שטחי החיים, הם אבני השתיך לקיומם של עם-ישראל ושל מדינת ישראל. יש הכרח במאמץ עליון לברורה של הלכה, יחד עם מחקר מדעי מפורט, כדי לקיים את השבת כהלכתה בדורנו, כך יהיו אור התורה ותפארת השבת נסוכים על כל החיים.

השבת ומשמרתה בעידן הטכנולוגי

יש צורך במספר מחקרי-יסוד, בשאלות הנובעות מהתפתחות הטכנולוגיה בזמננו, על מנת שיוודע לעין כל כי לא רק בלבד שאין סתירה מהותית, בין התקדמות מדעית וחברתית, לבין שמירת התורה, אלא נהפוך הוא, עצם ההתקדמות הטכנולוגית מציבה לפנינו לא רק בעיות ואתגרים-חדשים, אלא גם פתרונות-חדשים אפשריים, באמצעות אוטומטיזציה, שתאפשר הפעלה של אותם מענפי התעשייה או השרותים הציבוריים, שחיוני פעולתם הסדירה, כדי לאפשר חיים תקינים של החברה והמדינה.

הדברים הבאים מהווים סקירה של היסודות העיקריים, לברורה של אחת הבעיות החשובות ביותר, שנדונו בזמננו על ידי חכמי "מכון הרי פישל" בירושלים ונתלבנו עם מומחי ה"מכון המדעי הטכנולוגי" בירושלים. מסקנות המחקר טעונות כמובן הסכמתה של הרבנות הראשית לישראל ואין אנו מפרסמים את הדברים, אלא כדנים לפני חכמים, ועל מנת שליבונם ברבים, יסייע לעוסקים במלאכת-הקודש של חיזוק שמירת השבת בתעשייה הישראלית.

גרם מלאכה בשבת

השאלה שנתבררה: בסגירת או פתיחת מעגל חשמלי, לצורך פעולה האסורה בשבת. שנעשית על ידי הקרנת אור על תא פוטו אלקטרי, פעולה האפשרית בדרכים שונות, האם מותר או אסור לעשותה בשבת או יש הבדל בין האפשרויות הטכניות השונות של ההפעלה. יש מהן אסורות ויש מהן מותרות. האפשרויות השונות הן: א. הקרנה בידי האדם ממש – שאז השאלה לברור היא: אם אור שלכאורה אין בו ממש – יכול לשמש כאמצעי בידי האדם, ליחס אליו את תוצאות פעולתו ולחייבו כעושה מלאכה בידיו בשבת ממש או לאו? ב. גם אם יקבע, שאין שום הבדל בין אור שלכאורה אין בו מעשה לבין אמצעי ממשי אחר לענין מלאכות שבת, צריך לדון אם לא עשה מעשה ההקרנה בידיים, אלא הסיר דבר המסתיר בעד קרני האור – כגון מסך וכדומה, האם הסרתו של מונע, נחשבת כעושה מעשה בידיים לענין שבת או לאו. ג. יש גם אפשרות של ביצוע הפעולה באמצעות שני מעגלים, שסגירתו של אחד גורמת לפתיחתו של השני, המפסיק פעולת החשמל, ועל ידי הפסקת ההקרנה, נפתח מעגל הגורם לסגירתו של השני ועל ידי כך ממילא מביא לביצוע המלאכה, האם האדם המפסיק בעד האור, עושה מלאכה בשבת או לא?

יסוד הבעיה כולה תלוי בשורש מרכזי – שאלת הגדרת פעולה ותוצאותיה כמלאכה בשבת, הן מבחינת הפעולה עצמה, כאמצעי שעשייתו אסורה והן מבחינת התוצאה האסורה של אמצעי, שלעצמו לכאורה הוא מותר – ואז השאלה היא: הקשר בין האמצעי או הפעולה ותוצאותיה, הן מבחינת סבירות ודאות התוצאה והן מבחינת הכוונה של העושה, ודעתו לבצע את המלאכה האסורה.

שאלה זו שייכת לשני תחומים עיקריים: היא קיימת בתחום הפלילי, הן בשטח הנוזיקין והן בשטח משפט הרצח, ונדונה בהרחבה בתלמוד ובפוסקים, – והיא מיוחדת להלכות שבת – משתלבות להגדרות אלו, הן בשאלת הכוונה או הדעת – כגון מלאכת מחשבת אסרה תורה, דבר שאינו מתכוון, פסיק רישיה (דניחא ליה ודלא ניחא ליה), וכן בשאלת הקשר בין האמצעי והתוצאה – גרמא בנזקין וגרמא בשבת – עם המקביל ביניהם והמפריד ביניהם – לפי שיטות התלמוד, הראשונים והאחרונים – ענין המהווה מקצוע גדול בתורה, ושהוא כדברי חז"ל: כמעין הנובע.

המקורות בתלמוד ובראשונים ואחרונים

נשתדל במסגרת סקירה זו, לברר בקיצור את היסודות העיקריים של שאלה זו, על פי המקורות:

יסוד דין גרמא בשבת נלמד משתי סוגיות. במסכת בבא קמא ס' א: "תנו רבנן: ליבה וליבתו הרוח, אם יש בליבויו כדי ללבותה חייב ואם לאו פטור", ושואלת הגמרא: "אמאי, ליהוי כזורה ורוח מסייעתו (רש"י שם: דחייב משום מלאכה בשבת, אע"פ שהרוח מסייעתו – ועיין בנמוק"י שם) וכו', רב אשי אמר: כי אמרינן זורה ורוח מסייעתו, הני מילי לענין שבת, דמלאכת מחשבת אסרה תורה, אבל הכא גרמא בעלמא הוא, וגרמא בנזקין פטור". (ומפרש רש"י: "מלאכת מחשבת אסרה תורה, נתקיימה מחשבתו דניחא ליה ברוח מסייעתו"). גדולי האחרונים (אגלי טל, מלאכת זורה אות ג. אבני נזר או"ח סי' ר"ל-רל"ו ובעל קונטרס גרם המעלות בסוף סי' יבין דעת להגר"י מקוטנא) הבינו דעת רש"י, שהדבר תלוי בדעתו של האדם, שאם הוא רוצה וניחא ליה שתיעשה המלאכה, (כמו בזורה) אף בגרמא חייב, משום שהתקיימו מחשבתו ורצונו. (לדבריהם: יסוד זה יחול על כל גרמא במלאכות ולא דוקא על מלאכת זורה ורוח מסייעתו).

סוגיה יסודית אחרת על שאלה זו, שבת קכ, ב: בענין כיבוי דליקה ע"י גרם כיבוי, ובענין הבערה ברוח מצויה. לשון הגמרא בענין גרם כבוי על המשנה: "עושין מחיצה בכל הכלים בין מלאים בין ריקנים, בשביל שלא תעבור הדליקה", היא: "הכא נמי כתיב לא תעשה כל מלאכה, עשייה הוא דאסור גרמא שרי". ברמב"ם ה' שבת פ"ב ה"ד: שגרם כיבוי מותר, עיין שו"ע אורח חיים סי' של"ד סעיף כ"ב (לכאורה, וכ"כ הביה"ל שם: לאו דוקא כיבוי דהוא מלאכה שאצ"ל דאפילו בכל המלאכות הדין כן, זוהי קביעה כללית לגבי כל מלאכות שבת ולא דוקא לגבי גרם כבוי). ובענין הבערה: "אמר רב יהודה: פותח אדם דלת כנגד המדורה בשבת, (אע"פ שרוח מנשבת ומבעיר האור, רש"י). לייט עלה אביי: במאי עסקינן,

אי ברוח מצויה, מאי טעמיה דמאן דאסר, אי ברוח שאינה מצויה, מאי טעמא דמאן דשרי? לעולם ברוח מצויה, מר סבר גזרינן ומר סבר לא גזרינן".

לכאורה יש כאן סתירה יסודית. אדם הפותח דלת כנגד מדורה, אינו עושה שום מעשה בידים, אלא הרוח היא שמבעירה, והרי זו גרמא שמוותרת בשבת?

לדעת בעל האבני נזר (שהזכרנו) בביאור שיטת רש"י, העקרון הוא כדלקמן: יש להבחין בין גרם כבוי, לבין כל גרמא בשבת. בכיבוי על ידי כלים מלאים מים, רצונו הוא שלא תגיע האש כלל לכאן ואע"פ שעכשיו זה פסיק רישיה, מכל מקום אין זו מלאכת-מחשבת, כיון שרצונו להיפך – בלשונו: חסרה כאן הכוונה והרצון המקורי של האדם ואין הדבר נוח לו כלל, ולכן גרמא כזאת מותרת. ועוד: גרם כיבוי שונה, שמעיקרו הוא מלאכה שאינה צריכה לגופה, שאין הכבוי איסור אלא א"כ צריך לפחמים, ובכן, בענינו אין זו מלאכת מחשבת כלל, וממילא אין זה אפילו גרמא, בודאי לאסור.

לדעה זו: גרמא אסורה מן התורה בכל מלאכות שבת, גם אם נעשית כל המלאכה מאליה, אם רצונו של האדם במלאכה זו וניחא לו בעשייתה.

שיטת המתירים והאוסרים

דעת הרא"ש (בבא קמא פ"ו סימן י"א) כפי שנתפרשה על ידי כמה אחרונים, היא בדיוק להיפך, היוצא מן הכלל היא, מלאכת זורה ורוח מסייעתו. לגבי כל המלאכות, דעתו שגרמא מותרת, ודוקא גבי זורה ורוח מסייעתו יש יוצא מן הכלל. ולשונו: "בהכי חייבה תורה, כיון דמלאכה זו עיקר עשייתה על ידי רוח". זאת אומרת, שמלאכה זו כך היתה במשכן על ידי רוח וגרמא, ולכן נאסרת כך, אבל כל מלאכה אחרת אם שינה בעשייתה, ואינה עשייה אלא דרך גרמא תהא לכאורה מותרת.

[ויש דעה אחרת בדברי הרא"ש לבעל שו"ת דברי מרדכי (לר"מ פרידבורג או"ח סי' כב), ואין היא אלא דעת יחיד, ואינה מסתברת מדעות יתר הראשונים שנוכחין].

דעת יד רמ"ה

דעת בעל יד רמ"ה (ר' מאיר הלוי), בפרושו על מסכת בבא בתרא (כ"ו א'): שאין שום גרמא בשבת שתהא אסורה כלל, כפי שגרמא בנזקין פטורה. מלאכת זורה, שונה, שאין זו גרמא אלא מעשה ממש, שהרי יש כאן כוחו של האדם הזורה בפועל בגוף האיסור, אם כי במשותף עם הרוח, ולכן זוהי מלאכה אסורה. דבריו אלו של הרמ"ה נאמרים לענין נזיקין, על דברי הגמ' שם: "דבי בר מריון בריה דרבין, כי הוה נפצי כיתנא הוה אזלא רקתא (פסולת הפשתן) ומזקא אינשי, אתו לקמיה דרבינא אמר להו: כי אמרינן מודה ר' יוסי בגירי דיליה, הני מילי דקא אזלא מכוחו, הכא זיקא (הרוח) הוא דקא ממטי לה, מתקיף לה מר בר רב

אשי, מאי שנא מזורה ורוח מסייעתו? אמרוה קמיה דמרימר אמר להו: היינו זורה ורוח מסייעתו". [ראה רש"י שם: כי היכי דלענין שבת הוי כחו וכו']. הרמ"ה שם מאריך לבאר את החילוק בין ענין זה לדין ליבה וליבתו הרוח שהזכרנו, ועיקר דבריו הם: שהיזק על ידי כח האדם בשיתוף עם הרוח יש בו שני סוגים: א. הרוח משלים כח היזק בגוף הדבר הניזק, שאז מעשה זה מחייב תשלומי נזיקין, כגון מעשה דבי בר מריון – המקביל לזורה ורוח מסייעתו בשבת. ב. השותף אינו בדבר הניזק, אלא ביצירת הדבר המזיק – כגון: בליבוי אש כל עוד שלא הזיקה, ואחר כך יצירה זו הולכת ומזיקה, אם לא ימנעו בעדה, לכן אין זו אלא גרמא בעלמא. בעקרון זה של הרמ"ה, שממנו משתמעת גם המסקנא לעניינו: שאין לחלק באופן עקרוני, בין גרמא בשבת וגרמא בנזיקין, נראים דברי בעל ס' ההשלמה (בבא בתרא שם), וכן דעת הרא"ה (המובאת בשיטה מקובצת על מסכת בבא קמא, בסוגית ליבה וליבתו הרוח), ודבריו: "כיון דלא מתעביד כולי אש על ידו אלא בסיוע הרוח, הוי ליה גרמא בעלמא ופטור".

קרובים לכך דברי המאירי (בית הבחירה, בבא קמא שם): "ורבותי תרצו בה עיקר הדברים, והוא שזו שבכאן הרוח מסייעת לעשיית גוף המזיק, אבל בענין הרקתא כבר נגמר גוף המזיק, ואין הרוח מסייע אלא בהולכה, ונמצא שניפוצו מסייע לרוח להוליכו, ומכל מקום, המזיק נעשה בלא הרוח ומתוך כך חייב". (וכן דבריו על מסכת שבת שם: נר שאחורי וכו').

בסיכום: דעת יד רמ"ה, ההשלמה, הרא"ה, והמאירי: שזורה ורוח מסייעתו, הוא מעשה ממש, ולא גרמא, בין לענין שבת ובין לענין נזיקין. כוחו של האדם הבא בשיתוף עם דבר אחר, כגון רוח, הרי הוא מעשה ממש, אבל דבר שהוא גרמא יהא דינו שווה: פטור בנזיקין ומותר בשבת.

הרא"ש האמור (פרט לפרושו של בעל דברי מרדכי), חולק על דעה זו, ולדבריו: זורה ורוח מסייעתו, הוא גרמא ולא מעשה. אע"פ כן, יש חילוק בין שבת לנזיקין, שבשבת יש חיוב במלאכה זו שעיקרה בכך וכן היתה במשכן.

כדאי להזכיר דעת כמה ראשונים המחלקים, שרק לענין הרחקת נזיקין אסור ברוח מסייעתו, אבל פטור מחיוב תשלומין, בנוגע להיזק הרקתא מכח סוגית הגמרא בבא קמא – שזורה הוי גרמא בעלמא (הרי"ף, נימוקי יוסף, תוספות בבא בתרא, הרמב"ן בשם הר"ח בסוף "קונטרס דינא דגרמיי").

שיטת הר"ח

שיטתו של הר"ח במס' שבת, יש בה כדי לתת מפתח לעניינו. בסוגית: פותח אדם דלת נגד המדורה, משווה לה הר"ח את סוגית הכונס בבא קמא, בענין ליבה וליבתו הרוח וכותב: "ש"מ כיון דמשוי אורחא אפי' לרוח מצויה ללבות ומחשב לכן אסור בשבת, דהיינו מלאכת מחשבת". השוואה זו של הר"ח טעונה הבהרה – לכאורה אין דעתו כדעת הרא"ש, המחלק

שמירת השבת בעידן הטכנולוגי

רנה

בין מלאכת זורה ליתר המלאכות בדין גרמא, שהרי הוא מקבילה למלאכת מבעיר, שלכאורה, עיקרה אינו על ידי רוח דוקא. קשה גם לומר שדעתו כדעת הרמ"ה, שזורה ורוח מסייעתו הוא כמעשה ולא גרמא, שהרי הווה זורה ורוח מסייעתו, לפתיחת דלת בפני המדורה, שהרוח נכנסת מעצמה בלא שום שיתוף, שלכאורה גם הרמ"ה יודה בזו, שאינה אלא גרמא בעלמא ומותרת, כיוון שהאדם אינו עושה פעולה בשיתוף עם הרוח, אלא גורם לה שתעשה מאליה. ביחוד יש לזכור שיטת הר"ח, שלענין תשלומין זורה ורוח מסייעתו כגרמא, וברור שאין דעתו כדעת הרמ"ה, שזורה ורוח מסייעתו הוי מעשה בין לענין נזקין ובין לענין שבת.

רבני המכון המדעי-טכנולוגי לבעיות הלכה, בקונטרס מיוחד שהוציאו לאור בזמנו, על ענין "גרם מלאכה בשבת באמצעות אור ורוח", הציעו בירור שיטת הר"ח, על פי שיטת אחד מגדולי האחרונים, בעל שו"ת זרע אמת (או"ח סי' מ"ד) בענין גרמא בשבת. בעל זרע אמת מציע את החילוק הבא:

סוגית הגמ' בבא קמא, שגרמא בשבת אסורה, משום דמלאכת מחשבת אסרה תורה, מתבארת שם שזה כאשר האדם עושה את המלאכה בעצמו, אלא שלצורך השלמתה הוא משתף בה כח אחר, כגון זורה ורוח מסייעתו, שמעשה הזרייה היא על ידי האדם עצמו, אלא שהרוח באה ומפרידה את המוץ ומשלימה את המלאכה – וכן כל מלאכת שבת מעין זו חייב, גם אם היא לכאורה דרך גרמא, משום דמלאכת מחשבת אסרה התורה, מה שאין כן סוגית הגמ' בשבת: "דגרמא בשבת שרי, דכתיב: לא תעשה כל מלאכה, עשיה הוא דאסור גרמא שרי", ששם אנו עוסקים בהעמדת כלים מלאים מים בפני האש, בטרם באה, שהאדם אינו עושה מעצמו שום מלאכה כלל. אלא גורם שתעשה אחר כך מאליה, אז גרמא מותרת, כי אין זו עשיה כלל. (וע' באחרונים – גדולי הפוסקים ובמפרשים האחרונים שהאריכו בחילוק הנ"ל).

בעל קונטרס גרם המעלות (בסוף סי' יבין דעת להגר"י מקוטנא), מוסיף לכך הסבר: כל הטעם לאיסור גרמא בשבת, הוא משום מלאכת מחשבת, וזה דוקא כשהמלאכה נמצאת ביד האדם החושב בה ולא אם נעשית אחר כך מאליה, שאז אין המלאכה זקוקה למחשבתו כלל, לאחר שכבר יצאה מתחת ידיו, ואין מחשבתו מועילה על גרמתו.

רבני המכון הנ"ל, מציעים לקיים חילוק זה, אפילו על פי סברתו המחמירה של רש"י שהזכרנו, על פי שיטת האחרונים, שגרמא בשבת אסורה כל שהיא לדעת האדם, משום שהתקיימו מחשבתו ורצונו, אלא שזה שייך בסוג גרמא, שהיא בשיתוף האדם עם הדבר האחר הגורם, אבל לא בסוג גרמא שנעשית כולה מאליה.

לפי דעת הזרע אמת: טעונה הסבר סוגית פותח דלת לפני המדורה, שלכאורה, גם שם הליבו, דהיינו, המעשה, נעשה אחר כך, בשעה שאין כבר מחשבתו קיימת, ומדוע חייב משום מבעיר, ומה ההשוואה של הגמ' עם זורה ורוח מסייעתו? ההסבר המוצע לפנינו הוא: שכאן, כמו לגבי בידקא דמיא (סנהדרין ע"ז ע"ב), יש לפנינו צרוף של שני כחות, כח ראשון הנוצר על ידי פתיחת הדלת, שאז יש רוח מספקת כדי להבעיר מדורה, אלא שאינה יכולה להוסיף ולהתקיים ללא אויר – המצטרף אליו אחריו – כך שזה מעין זורה ורוח מסייעתו.

וכמו שלגבי בידקא דמיא בכח ראשון, הוא מעשה ממש ולא גרמא לענין רציחה, שחיטה (חולין ט"ז). וגם לענין שבת. יוצא, שבפתיחת הדלת נגד המדורה, כאילו עושה האדם מעשה בידיים, וסיוע הרוח הוא גרמא כזאת, שהצטרפותה עם מעשה האדם אסורה בשבת.

דעת הר"ח ניתנת להתפרש לפי הסבר זה – או שדעתו כפי שהסביר בעל אבני נזר (הובא לעיל), ועוד אחרונים בשיטת רש"י, שבכל המלאכות בשבת אדם חייב בגרמא, גם אם נעשית כל המלאכה מאליה וגם מתקיימת מחשבתו.

גם לפי גישה מחמירה זו, עדיין זקוקים אנו לאבחנה, בדבר הקשר הישיר בין הפעולה ותוצאתה שיש בה מלאכה – שהזכרנו בראשית דברינו. על פי דעת הראשונים, בגרמא בנזקין בסוגית דבי בר מריון, שמחלקין בין חיוב תשלומין – לבין הרחקת נזקין, שחידוש הגמ' הוא: שנחשב לענין הרחקת נזקין הליכת הרקתא ע"י הרוח לגירא דיליה – (חציו הוא), הרי אפשר ללמוד, וכך ההגדרה הבאה: אין לאסור בעשיית מלאכה דרך גרמא, אם בדין הרחקת נזקין אין פעולה זאת נחשבת לגירי דיליה.

הרי שהכל תלוי במרחק הזמן והכח, בין תחולת הפעולה ותוצאותיה, ומידת התייחסותם של התוצאות במישרין או בעקיפין אל האדם העושה ופעולתו.

הצעת פתרון מעשי

שאלתנו: הסרת מסך המבדיל בין קרני אור, לבין תא פוטו אלקטרי, אע"פ שלכאורה אינה אלא הסרת מניעה, דומה מאד לדין פתיחת דלת לפני המדורה, שאע"פ שלדעת רוב הראשונים, נוכל לדון אותם כגרמא, הרי היא כהבערה על ידי צירוף כח שני. ולכאורה יש בכך איסור תורה אפי' כשהמעגל לא נסגר, אלא בצירוף כח שני שבא לאתר מכן.

אעפ"כ הציעו אנשי המכון, דרך אחרת שלכאורה, לכל הדעות תהיה מותרת. והיא, כפי שהזכרנו בראשית דברינו, באמצעות שני מעגלים נפרדים – שאם האחד נסגר על ידי הפסקת ההקרנה, הוא גורם לסגירת מעגל שני וממילא לביצוע המלאכות, שאין זה נחשב למעשה לענין שבת ואין בזה איסור, בתנאים מסויימים.

היסוד לכך בסוגית הגמ' שבת קכ, ב: "תנא, נר שאחורי הדלת פותח ונועל כדרכו ואם כבתה כבתה. לייט עלה רב וכו', מודה ר' שמעון – בפסיק רישיה ולא ימות". בדברי רש"י מבואר: שהנר מונח מאחורי הדלת במקום מוסתר, ועל ידי פתיחת הדלת מכבה אותו הרוח (וכ"כ בדעתו הרא"ש שם), אך התוספות שם דוחים: "דתינח פותח, נועל מאי איסורא איכא". ולכן פירשו התוספות שהנר קבוע בדלת עצמה, "שע"י כן מתנדנד הנר ומתרחק השמן מן השלהבת או מתקרב והוי מכבה או מבעיר".

גם על פי פירוש רש"י, מבארים הראשונים כך: שמסתבר שהוא מודה בנעילה המונעת רוח מן האש ועל ידי כך מבעיר אותו שאין בכך איסור – הרשב"א מפרש: "דנועל לאו

דוקא ומשום פותח נקט לה ואורחא דמלתא נקט". והריב"ש (בתשובותיו סי' שצ"ד) מסביר: "שפותח ונועל היינו שעל ידי תנודות הפתיחה ו/או הנעילה, יוצר רוח שמכבה הנר כמניפה".

נמצינו למדים: שאפילו בפסיק רישיה, אם על ידי סגירת דלת נמנעת רוח ונמנע מאליו כבוי הנר, אין זה מבעיר כלל.

להלכה: בשו"ע או"ח סי' רע"ז סעיף א, כתב המחבר: "נר שמונח אחורי הדלת, אסור לפתוח הדלת שמא יכבנו הרוח". הרמ"א הגיה: "אבל לנעול הדלת כנגדו מותר". והגר"א מציין כמקור, את דברי התוספות שהזכרנו – וכן שם סעיף ב' לענין כבוי אומר המחבר: "אסור לפתוח הדלת כנגד המדורה, שהיא קרובה קצת אל הדלת ואפילו אין שם אלא רוח מצויה – אבל אם היה פתוח כנגדה, מותר לסגרו ואין בו משום מכבה".

לפי זה, מה שאדם מונע בעד כח מבעיר שלא יוסיף להבעיר, אין זה כלל ככבוי ומותר אפילו לכתחילה. לפי זה בנדון דידן, הפסקת הקרנה בידי אדם, כמוה כסגירת הדלת בפני הנר שלא יכבה או בפני המדורה שלא תוסיף להבעיר, ואף על פי שהמעגל נסגר מיד על ידי העדר קרני האור, והוא כפסיק רישיה, אין זה מעשה כלל, כמו שהתירו בסגירת דלת לפני נר ולפני מדורה.

יש אמנם שיטה מיוחדת בענין זה לבעל הלבוש, שמחלק בין דבר שאינו מתכוון ואינו פסיק רישיה, לבין פסיק רישיה – וזה נושא לברור הלכתי מיוחד.

פעולה מיידית ושאינה מיידית

ישנה עוד שאלה יסודית שכבר הזכרנו: חילוק בין פעולה מיידית ושאינה מיידית (סנהדרין ע"ז): "האי מאן דכפתיה לחבריה ואשקיל עליה בידקא דמיא גירי דידיה הוא ומיחייב ה"מ בכח ראשון" – אך אפשר להניח בהסתמך על שיטת הרמ"ה שם: שגם אם הסרת מונע תהיה כמעשה, אם התוצאה באה מיד. הרי המבחן האמיתי הוא נגיעת הדבר הפועל במונע, שאז לאחר זמן אין נגיעה נחשבת למעשה, שאין קשר ישיר בינה לבין הפעולה.

כך נראים דברי מרן רבה של ירושלים, הגאון ר' צבי פסח פראנק (הר צבי יו"ד סי' פ"ז), בביאור דברי הרמ"ה, ובשל חשיבות הדברים אביאם כלשונם "מדבריו נראה שהדף המפסיק או העפר, כל המים המחוברים אליו, הרי הם כגוף אחד ובנטילת המונע, כאילו נוטל את הנוגע הדבוק אליו וחשיב כאילו נוטלו בידיים ממש ושאר המים שאינם נגררים עמו, רואים אותם כאילו הולכים מאליהם, שאין להם מונע ולא הוי אלא גרמא בעלמא".

לפי זה בנדון שאלתנו, כאמור: אף-על-פי, שהמעגל נסגר מיד עם הפסקת ההקרנה, מכל מקום חסר הגורם העיקרי, היינו, הנגיעה במונע, שהרי המניעה – כך מבארים המומחים הטכניים – היא רק על קרני האור העתידות לבוא ולא על אלו שנמצאות כבר בתוך התא הפוטו אלקטרי, באופן שאין כאן שום נגיעה מצד הכח הפועל, אלא אדרבה כל הנגיעה היא מצד המונע את הפעולה, דהיינו קרני האור החדשות הבאות להפסיק את המלאכות, ואם

כן, אף שהמלאכות מבוצעות כהרף עין, אין כאן המעשה מצד האדם וכל התוצאות אינן מתייחסות אליו.

מחובתי לציין, כי יש מקום להחמיר ולאסור, לפי שיטת האבני נזר שהזכרתי בבאור דברי רש"י והר"ח, בענין מלאכת מחשבת לרצונו בגרמא, וכן, רבני המכון מוסרים, בשם אחד מגדולי ההוראה בירושלים, שכשהרצו את הדברים לפניו, העיר: שאם המעגל נסגר מיד עם הפסקת האור יש לאסור, כי זה לדעתו דומה לבידקא דמיא בכוח ראשון – ולכן בקשו הם דרכים טכניות לבצע הדבר, כך שהקרנת האור על התא הפוטו אלקטרי, לא תורשה מיד אלא לאחר זמן, כגון הבאת פנס כבוי מול התא והדלקתו לאחר מכן על ידי אוטומט וכדומה.

אפשרות הפעלת תא פוטו אלקטרי בשבת, מבלי שתגע בו יד אדם, היא דוגמה לאחד ממחקרי היסוד, שממנו יתד וממנו פנה לפתרון בעיות מרובות בשטח התעשייה וההתפתחות האלקטרונית החדשה ביותר, והפעלתם כדין וכהלכה, תמך יומם ולילה לא ישבותו. כמובן, הבעיה מסובכת ביותר ואין להשיב עליה תשובה כוללת. נושא זה נחקר על ידינו במכון, כהצעת יסוד לגישה חדשה, בשאלות הנוגעות להתפתחות האמצעים הטכנולוגיים החדשים ביותר, וכדי להוכיח שאפשר גם אפשר לקיים התורה ולשמור על קדושת השבת גם בימינו וכי תורתנו תורת חיים, דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום.